

W KRĘGU DYSKURSÓW
BIBLIJNYCH

RÓŻNE WYMIARY IDENTYFIKACJI –
ANALIZA W UJĘCIU KULTUROWYM
I EDUKACYJNYM

Cultura – Spiritualitas – Educatio

Seria Katedry Kulturowych i Chrześcijańskich Podstaw Edukacji
Wydziału Pedagogicznego Akademii Ignatianum w Krakowie

Redaktor serii:
Renata Jasnos

Rada Naukowa serii:

Marcello Del Verme – Università degli Studi di Napoli Federico II
Józef Majewski – Uniwersytet Gdański
Giuseppe Mari – Università Cattolica del Sacro Cuore di Milano
Bożena Sieradzka-Baziur – Akademia Ignatianum w Krakowie
Andrzej Michał de Tchorzewski – Akademia Ignatianum w Krakowie

Tom 1: R. Jasnos, E. Miśkowiec (red.), *Ponowoczesne przestrzenie oddziaływań wychowawczo-formacyjnych Kościoła i „ziemie niczyje”*

Tom 2: R. Jasnos, M. Baraniak, A. Mrozek, *W kręgu dyskursów biblijnych. Różne wymiary identyfikacji – analiza w ujęciu kulturowym i edukacyjnym*

Cultura · Spiritualitas · Educatio

RENATA JASNOS, MAREK BARANIAK, ANDRZEJ MROZEK

W KRĘGU DYSKURSÓW BIBLIJNYCH

RÓŻNE WYMIARY IDENTYFIKACJI –
ANALIZA W UJĘCIU KULTUROWYM
I EDUKACYJNYM

WYDAWNICTWO NAUKOWE
AKADEMII IGNATIANUM W KRAKOWIE

KRAKÓW 2018

Recenzenci:

Ks. dr hab. Bogdan Zbroja, prof. UPJPII
Ks. prof. dr hab. Mirosław S. Wróbel, KUL

Redakcja:

Katarzyna Stokłosa

Projekt graficzny serii oraz layout:
PHOTO DESIGN – Lesław Sławiński

Skład i łamanie:

Beata Duś-Sławińska

© Akademia Ignatianum w Krakowie, 2018

Publikacja dofinansowana ze środków przeznaczonych na działalność statutową
Wydziału Pedagogicznego Akademii Ignatianum w Krakowie

ISBN: 978-83-7614-382-8

Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 39 99 620 • faks 12 39 99 501
wydawnictwo@ignatianum.edu.pl
www.wydawnictwo.ignatianum.edu.pl

Dystrybucja: WYDAWNICTWO WAM
Dział handlowy: tel. 12 62 93 254–255 • faks 12 62 93 496
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl
Księgarnia wysyłkowa: tel. 12 62 93 260
www.wydawnictwowam.pl

SPIS TREŚCI

Renata Jasnos	
<i>Wprowadzenie – dyskursy biblijne i ich analiza</i>	7

Część I

Renata Jasnos	
<i>Księga Jonasza jako starożytny dyskurs o miłosierdziu Boga i wrogach ojczyzny – analiza tekstu w perspektywie kulturowo-edukacyjnej</i>	19

Część II

Marek Baraniak	
<i>Pieśń nad Pieśniami w dyskursie targumicznym</i>	47

Część III

Andrzej Mrozek	
<i>Jezus jako uzdrowiciel eschatologiczny w ramach dyskursu tożsamościowego</i>	113
Zakończenie	137
Bibliografia	139
Indeks rzeczowy	153
Noty o Autorach	155
Summary	157

TABLE OF CONTENTS

Renata Jasnos	
<i>Introduction – Biblical Discourses and Their Analysis</i>	7

Part I

Renata Jasnos	
<i>Book of Jonah as an Ancient Discourse on the Mercy of God and Enemies of the Fatherland – Text Analysis in a Cultural and Educational Perspective</i>	19

Part II

Marek Baraniak	
<i>Song of Songs in the Targumic Discourse</i>	47

Part III

Andrzej Mrozek	
<i>Jesus as an Eschatological Healer in the Framework of Identity Discourse</i>	113

Conclusion	137
------------------	-----

Bibliography	139
--------------------	-----

Subject index	153
---------------------	-----

About the Authors	155
-------------------------	-----

Summary	157
---------------	-----

WPROWADZENIE – Dyskursy biblijne i ich analiza

Powstałe przez lata opracowania do ksiąg Pisma świętego utworzyły wiele serii biblijnych komentarzy. Obok komentarzy mających na celu wyjaśnienie każdego fragmentu biblijnego tekstu powstało również dużo opracowań prezentujących całościowe, teologiczne syntezy (teologie Starego Testamentu, teologie Nowego Testamentu, teologie tematu wiodącego łączącego wiele ksiąg – np. teologia zbawienia, teologia przymierza, teologia stworzenia itp.). Wielu teologów biblijnych poszukiwało adekwatnego klucza interpretacyjnego dla przedstawienia wewnętrznej złożoności oraz wzajemnych powiązań tekstów i ksiąg. Czyniło to z powodzeniem, czego wyrazem mogą być prace Brevarda S. Childsa¹. Zarazem jednak bibliści mają nadal świadomość, że nie oddano wszystkich zależności, nie wydobyto wszystkich treści i sensów zawartych na kartach (zwojach) biblijnych tekstów. Owa trudność w wyczerpaniu interpretacji przekazu biblijnego wynika nie tylko z wiary w natchniony charakter i ukryte bogactwo tajemnicy, ale również ze specyficznego procesu powstawania pisanych tradycji biblijnych. To proces długi i złożony, nieprzypominający współczesnych procesów literackich. Opiera się on bowiem na pisarskim kształtowaniu tradycji przez pokolenia pisarzy. W napięciach albo wielogłosach, jakie zawierają teksty, odzwierciedlają się relektury, reinterpretacje, dyskursy. Stanowią one dzisiaj wyzwanie dla interpretatora i świadczą o nieodczytanym jeszcze bogactwie biblijnych tekstów. Dyskursywny charakter biblijnego przekazu, który w większym lub

W napięciach albo wielogłosach, jakie zawierają teksty, odzwierciedlają się relektury, reinterpretacje, dyskursy. Stanowią one dzisiaj wyzwanie dla interpretatora i świadczą o nieodczytanym jeszcze bogactwie biblijnych tekstów

¹ Zob. B.S. CHILDS, *Teologia biblica. Antico e Nuovo Testamento*, Casale Monferrato 1998; B.S. CHILDS, *Biblical Theology of the Old and New Testaments. Theological Reflection on the Christian Bible*, London 1992.

mniejszym stopniu dochodzi do głosu w wielu tekstach, pokazuje, że teologiczne opracowania i komentarze, syntetyzujące przedstawiane treści nie wyczerpują możliwych rodzajów analizy tekstu i płynących stąd możliwości interpretacyjnych.

1. DYSKURSYWNY CHARAKTER TEKSTÓW BIBLIJNYCH – ŹRÓDŁA BIBLIJNYCH DYSKURSÓW I SPOSÓB ICH OBECNOŚCI W TEKŚCIE

Zdefiniowanie, czym jest biblijny dyskurs, staje się trudne nie tylko z powodu wieloznaczności pojęcia dyskursu, odmiennie rozumianego przez różnych badaczy². Trudność dodatkową stanowi przedmiot analiz, czyli starożytny tekst religijny, jakim jest Biblia.

Jak podkreśla Helena Ostrowicka, nie ma jednej słusznej koncepcji i definicji dyskursu. Jego definicja na określonym gruncie domaga się teoretycznego oraz metodologicznego ugruntowania i uzasadnienia³. Autorka pisze o „osobliwościach analizy dyskursu w ramach poszczególnych dyscyplin naukowych”, a także o tym, że „każda z dziedzin i dyscyplin naukowych wypracowuje adekwatne dla własnego obszaru zainteresowań badawczych pojęciowo-teoretyczne koncepcje dyskursu”⁴.

Należy zacząć od wskazania źródeł i rodzaju obecności dyskursów w biblijnych przekazach. Czytelnik opracowania czy komentarza, będąc przyzwyczajony do teologicznych syntez, które wspominałam na wstępie, ma tendencję do niedostrzegania dyskursów, chociaż wiele z nich można rozpoznać bez trudu. Cała Biblia

Cała Biblia charakteryzuje się intencjonalnością i relacyjnością, a to już pośrednio zdradza jej dyskursywny charakter

charakteryzuje się intencjonalnością i relacyjnością, a to już pośrednio zdradza jej dyskursywny charakter. Pisarze biblijni podejmowali się swego trudu po to, aby oddziaływać, konfrontować się z czytelnikiem, skłaniać do refleksji, wpływać na procesy przemian opinii i stanowisk.

² „Odpowiedź na pytanie, czym jest dyskurs, nie jest łatwa, nawet – a może zwłaszcza – jeśli uwzględnimy fakt, że badania nad tym problemem stały się obecnie niezwykle popularne. Nagromadzenie danych empirycznych i refleksji teoretycznych paradoksalnie utrudnia sformułowanie jednoznacznej definicji. Pojęcie «dyskursu» [...] jest nieostre, co więcej jego zakres znaczeniowy pokrywa się z innymi terminami pokrewnymi (takimi jak tekst, komunikat, przekaz, komunikacja, język, wypowiedź mówiona, narracja, argumentacja retoryczna i wiele innych) lub zachodzi na nie”; B. Witosz, *Kategoria dyskursu w polonistycznej edukacji akademickiej*, w: *Jak analizować dyskurs? Perspektywy dydaktyczne*, red. W. CZACHUR, A. KULCZYŃSKA, Ł. KUMIĘGA, Kraków 2016, s. 41–42.

³ Por. H. OSTROWICKA, *Kategoria dyskursu w języku i w badaniach edukacyjnych – w poszukiwaniu osobliwości pedagogicznie zorientowanej analizy dyskursu*, „Forum Oświatowe” 2014, 52/2, s. 51.

⁴ Por. tamże, s. 47–68.

Przekazy kierowane były do określonego odbiorcy, jednak wraz z upływem czasu odbiorca zmieniał się, zmieniała się bowiem sytuacja społeczno-polityczna i religijna wspólnoty Izraelitów, Judejczyków, potem Żydów. W przypadku Księgi Powtórzonego Prawa można rozpoznać aż trzy „warstwy” adresu⁵. Stoi za nią bowiem długi, wielopokoleniowy i złożony proces opracowania tekstu na drodze relektur i nowych dołączanych interpretacji.

W konsekwencji tych procesów można w Biblii wyróżnić dwa podstawowe rodzaje zawartych w niej dyskursów. Pierwszy to dyskurs jawny, bezpośredni – dyskurs jako forma przekazu. Można go bez trudu rozpoznać w takich księgach jak Księga Hioba (spór Hioba z „przyjaciółmi” na temat interpretacji przyczyn ludzkiego cierpienia) czy księgi prorockie albo w nowotestamentalnych listach. W tych drugich dominują mowy proroków, napominających i spierających się ze swoimi rodakami⁶ (tematami są często kult obcych bóstw, niesprawiedliwość społeczna, zagrożenia polityczne). Dla Pawłowych listów charakterystyczne są monologi i pouczenia, nierzadko wykorzystujące złożoną argumentację opartą na rabinicznych regułach interpretacji tekstu biblijnego. „Takie teksty cechuje dyskurs jawny, otwarty, wyrazista retoryka, które wynikają z biegłości pisarza operującego środkami wyrazu, ale który zapewne odzwierciedla/poświadcza także społeczny dyskurs toczący się w pewnym historycznym okresie w religijnej wspólnocie Izraela”⁷ czy w powstających wspólnotach pierwotnego Kościoła.

Drugim rodzajem dyskursu jest trudniejszy do badania jako mniej jednoznaczny i wymagający swoistej rekonstrukcji. „Jest to dyskurs, który nie jest dostrzegany bezpośrednio, ale na jego istnienie wskazuje cecha tekstu, którą można określić jako jego dyskursywność. Oddaje on bowiem toczony kiedyś dyskurs społeczny, który jednak w tekście nie jest wyrażony wprost. Jego świadectwo zawarte jest bardziej pośrednio, a zostało utrwalone właśnie dzięki specyficznym praktykom w zakresie reinterpretacji tradycji oraz w zakresie warsztatu pisarskiego”⁸.

⁵ R. JASNOS, „Kładę dziś przed tobą...” (Pwt 30,15). *Adresaci tory w Księdze Powtórzonego Prawa*, „Rocznik Sekcji Pedagogiki Religijnej Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej Ignatianum w Krakowie” 2002, s. 115–122.

⁶ Prorocy, prowadząc dyskurs, przywołują słowa adwersarzy bądź adresatów. „Jak możecie mówić: Jesteśmy mądrzy i mamy Torę JHWH? Prawda, lecz w kłamstwo je obróciło kłamliwe pióro pisarzy” (Jr 8,8); por. Iz 28,15; Jr 7,10; 21,13; 29,15; 32,43; Ez 18,19.25; 20,32; Am 4,1; 5,14; 6,13; 8,5; Ml 1,2; 2,17; 3,7-8.13-15 itd. Posągi obcych bóstw są „jak strachy na ptaki wśród pola melonów, nie mówią, trzeba je nosić, bo nie chodzą. Nie bójcie się ich, gdyż nie mogą zaszkodzić ani nie są zdolne czynić dobrze” (Jr 10,5; por. Dn 5,23).

⁷ R. JASNOS, *Starotestamentalny tekst jako dydaktyczne dyskursy tożsamości w kontekście wielokulturowym*, w: *Edukacja międzykulturowa w warunkach kultury globalnej. Od rozważań definicyjnych do praktycznych zastosowań* (Edukacja XXI wieku 30), red. N. MAJCHRZAK, A. ZDUNIĄK, Poznań 2013, s. 197–198.

⁸ Tamże, s. 198.

Po pierwsze biblijne księgi świadczą o praktyce reinterpretacji, relektur tekstów. Na tej drodze rozwijały się biblijne tradycje. Teksty świadczą o wzajemnym oddziaływaniu zapisanej tradycji i doświadczeń wydarzeń.

Biblijne księgi świadczą o praktyce reinterpretacji, relektur tekstów. Na tej drodze rozwijały się biblijne tradycje

Zapisana tradycja biblijna, odczytywana na nowo, reinterpretowana pod wpływem nowych wydarzeń i nowych refleksji, była kluczem do interpretacji kolejnych wydarzeń (i dalszych prorockich oczekiwań). Była to zwrotna zależność między przekazywaną tradycją a dziejami Izraela. To właśnie w tej przestrzeni i procesie interakcji formowały się kluczowe dyskursy o charakterze społeczno-tożsamościowym, historycznym i religijnym. Istotne wydarzenia i sytuacja społeczna odczytywane były w świetle przekazywanej tradycji, natomiast tradycja konfrontowana z nowymi wyzwaniem z dyskusji czerpała nowe treści dające jej rozwój. Proces ten dynamizowany był zwłaszcza w sytuacjach zachodzących zmian, zarówno tych rozwojowych, jak i dramatycznych zmian historycznych⁹.

Istotne wydarzenia i sytuacja społeczna odczytywane były w świetle przekazywanej tradycji, natomiast tradycja konfrontowana z nowymi wyzwaniami z dyskusji czerpała nowe treści dające jej rozwój

Proces ten wspierany był przez swoiste praktyki pisarskie stojące u podstaw opracowywania tekstów biblijnych. Księgi jako jednostkowe kompozycje literackie kształtowane były przez kilka pokoleń odpowiednio wykształconych pisarzy, którzy nie znali współczesnej koncepcji autorstwa. Najpierw powstawała pierwsza kompozycja na bazie wcześniejszych jednostek literackich (stąd w księgach bez trudu rozpoznać można odrębne literacko formy: „kodeksy”, pieśni, bloki narracyjne). Taka całościowa kompozycja podlegała dalszym opracowaniom, włączano nowe jednostki, reinterpretowano treści. Dobrze poznaną już praktyką było zwłaszcza dołączanie nowych wstępów i zakończeń.

Tego typu procesy w opracowywaniu kompozycji literackich charakteryzowały pisarzy na starożytnym Bliskim Wschodzie. Jeffrey Tigay przeanalizował i opisał takie procesy, badając świadectwa (rozwoju) eposu *Gilgamesz*¹⁰.

⁹ Na przykład Księga Izajasza ma co najmniej trzech różnych autorów piszących w różnym czasie. Komentatorzy sądzą, że tzw. Deutero-Izajasz (40–56) i Trito-Izajasz (57–66) stanowią relekturę Proto-Izajasza (1–39); por. R. KRATZ, *Rewriting Isaiah 28–31*, w: *Prophecy and the Prophets in Ancient Israel*, red. J. DAY, New York – London 2010, s. 245–266.

¹⁰ Por. J. TIGAY, *The Evolution of the Gilgamesh Epic*, Philadelphia 1982. Więcej zob. R. JASNOS, *Deuteronomium jako „księga” w kontekście kultury piśmienniczej starożytnego Bliskiego Wschodu*, Kraków 2011, s. 354–362.

Co ważne, tekst biblijny daje podstawy do wniosku, że biblijni pisarze dokonywali reinterpretacji „poprzez włączenie nowej interpretacji, jednak nie przekreślali wcześniejszych interpretacji, ale starali się scalić ją z nową. Włączając nowe elementy, nie odrzucali wcześniejszych. Ta szczególna specyfika procesu kształtowania utekstowionej tradycji wpływa na taki kształt przekazu biblijnego, który pozwala «rozpoznać» elementy nawarstwianych tradycji, relektur, reinterpretacji. Powstały tekst zawiera nadmiar literackich elementów kompozycji, bywa niespójny literacko. Jego bogactwo polega na nagromadzeniu elementów tradycji”¹¹. To zaś pozwala na śledzenie starożytnych biblijnych dyskursów, których źródła są ukryte w procesach rozwoju tradycji.

Podsumowując bieżący podpunkt, można spróbować określić, jak rozumiany będzie dyskurs biblijny. W odniesieniu do ksiąg biblijnych pojęcie dyskursu będzie stosowane wszędzie tam, gdzie tekst zawiera elementy retoryczne, zwłaszcza formy dialogu i polemiki z adresatem. Ponadto pojęcie dyskursu stosowane będzie również w odniesieniu do tekstu, w ramach którego treści poddawano weryfikacji, krytyce.

W szerszym znaczeniu pojęcie dyskursu w odniesieniu do tych tekstów, w których dochodzi do głosu „więcej niż jedno rozumienie, więcej niż jedna interpretacja rzeczywistości (wydarzenia, fenomenu, rzeczy)”¹². Będzie to przekaz dyskursywny bardziej subtelny, ukształtowany w tekście poddanym wielokrotnej relekturze, który dopiero pod wpływem szczegółowej analizy odsłania literackie napięcia i „warstwy” tekstowe. Są one świadectwem dyskursów prowadzonych w minionych epokach.

2. METODOLOGICZNE PODSTAWY BADANIA DYKURSÓW

Charakter dyskursywny tekstu biblijnego domaga się adekwatnej metody badawczej. W ramach analiz dyskursywnych istnieje pewien zasób różnych metod

---

¹¹ R. JASNOS, *Starotestamentalny tekst jako dydaktyczne dyskursy tożsamości w kontekście wielokulturowym*, dz. cyt., s. 198. Podstawy do takich wniosków zob. R. JASNOS, *Deuteronomium jako „księga” w kontekście kultury piśmienniczej starożytnego Bliskiego Wschodu*, dz. cyt., s. 345–347; por. R. JASNOS, *The consequences of early literacy for the discursive transmission in the Old Testament*, „Dialogue and Universalism” 2013, 23/1, s. 98–99.

¹² Por. R. JASNOS, *Starotestamentalny tekst jako dydaktyczne dyskursy tożsamości w kontekście wielokulturowym*, dz. cyt., s. 197. Por. R. JASNOS, *The consequences of early literacy for the discursive transmission in the Old Testament*, dz. cyt., s. 100–101.

i technik związanych z różnymi orientacjami badawczymi¹³. Analiza dyskursu traktowana jest jako „zbiór określonych metod, technik i procedur badawczych, które mogą być dowolnie dobierane dla rozwiązania specyficznych problemów badawczych”¹⁴. Nie ma jednej metodologii w ramach analizy dyskursu. Wieloaspektowość prowadzonych analiz sprawia, że niektórzy stosują określenie w liczbie mnogiej – analizy dyskursu¹⁵.

Najczęściej stosuje się podstawowe rozróżnienie na dwa zasadnicze podejścia metodologiczne w analizie dyskursów: tekstualne, lingwistyczne oraz społeczno-kulturowe¹⁶.

Prezentująca pierwsze z wyróżnionych podejść semiotyczna analiza dyskursu skupia się na szeroko rozumianym tekście. Zgodnie z roboczym ujęciem Macieja Czerwińskiego, prezentującego semiotyczną analizę dyskursu, „dyskurs to język w ujęciu społecznym; twór i produkt zdeterminowany przez sytuację historyczną, kulturową i społeczno-polityczną. Jego struktura i sens są skutkiem oddziaływania użytkowników języka, zanurzonych w rzeczywistości kulturowej i społecznej”. Tak rozumiany dyskurs analizowany jest jako komunikat powstały w określonym kontekście. Jak wyjaśnia M. Czerwiński, „w tym ujęciu zasadnicza jest zatem analiza sposobu, w jaki komunikat (parole) wynika z okoliczności pozajęzykowych i jak sam na nie wpływa. To z kolei umożliwi namysł nad rolą nadawcy i odbiorcy w kształtowaniu rzeczywistości pozajęzykowej”¹⁷.

Podejście semiotyczne w przypadku analizy tekstu biblijnego jako dyskursu będzie zatem kluczowe. Osiągnięcia biblijnej metody historyczno-krytycznej, takie jak krytyczna analiza formy, analiza literacka (także jego gatunkowych i strukturalnych oraz retorycznych właściwości), analiza historii procesu redakcji ze szczególnym uwzględnieniem społeczno-kulturowego i historycznego osadzenia „redaktora” i adresatów, w dużej mierze korespondują z założeniami analizy semiotycznej dyskursu.

¹³ A. SYNOWIEC, *W stronę analizy tekstu – wprowadzenie do teorii dyskursu*, „ZN Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i zarządzanie” 2013, z. 65, s. 394. H. OSTROWICKA wyróżnia wśród różnych teoretyczno-metodologicznych podejść m.in. „analizę konwersacyjną, interakcyjną socjolingwistykę, krytyczną analizę dyskursu, psychologię dyskursywną, pragmatykę, teorię aktów mowy, lingwistykę korpusową i systemowo-funkcjonalną, teorię akomodacji komunikacji, semiotykę, proksemikę i różne rodzaje analizy retorycznej, stylistycznej, semantycznej i narracyjnej”; H. OSTROWICKA, *Kategoria dyskursu w języku i w badaniach edukacyjnych*, dz. cyt., s. 51.

¹⁴ H. OSTROWICKA, *Kategoria dyskursu w języku i w badaniach edukacyjnych*, dz. cyt., s. 51.

¹⁵ Tamże, s. 52.

¹⁶ Podejście lingwistyczne rozwinęło się na bazie tekstualnego; por. tamże.

¹⁷ M. CZERWIŃSKI, *Semiotyczna analiza dyskursu*, w: *Jak analizować dyskurs? Perspektywy dydaktyczne*, red. W. CZACHUR, A. KULCZYŃSKA, Ł. KUMIĘGA, Kraków 2016, s. 43.

Bibliści duże znaczenie przykładają do badania kontekstów. Wynika to przede wszystkim z trudności, jakie przysparza badaczom Biblia jako tekst starożytny, usytuowany w innej rzeczywistości historycznej, kulturowo-społecznej i piśmienniczej. Analiza tekstów biblijnych wymaga badania jako kontekstu zarówno uwarunkowań historycznych, społecznych i kulturowych samego tekstu, jak i stojących za nim pisarzy, a także historycznych (pierwszych) adresatów. Ponadto bibliści biorą pod uwagę również kontekst literacki i wynikające z niego relacje intertekstualne analizowanych tekstów z innymi tekstami biblijnymi, okobiblijnymi oraz innymi literackimi tekstami starożytnego Bliskiego Wschodu.

Obok podejścia semiotycznego również krytyczna analiza dyskursu – zwłaszcza rozumianego jako „kategoria modelująca, nadająca znaczenie fragmentom rzeczywistości społecznej czy kształtująca tożsamość podmiotów i przedmiotów”¹⁸ – może stanowić ważne odniesienie i wsparcie dla analiz i interpretacji wybranych tekstów biblijnych, także w odniesieniu do współczesnej rzeczywistości. Charakteryzując krytyczną analizę dyskursu, Violetta Kopińska podkreśla nawet, że jest ona zorientowana na interdyscyplinarny dialog¹⁹. Myślę, że może skorzystać na tym dialogu również biblistyka. Bowiem krytyczna analiza dyskursu obejmuje nadal „element szczegółowej analizy tekstu”²⁰, ale zarazem na plan pierwszy wysuwa się poznawcza i komunikacyjna funkcja języka, a także „uwikłanie w sieć odniesień do myślenia (poznania), społeczeństwa czy kultury”²¹.

Badania nad dyskursami w tekstach Nowego Testamentu od wielu lat prowadzi Vernon K. Robbins z Emory University. Wskazuje on na istnienie w tym biblijnym zbiorze ksiąg sześciu różnych dyskursów, które określa jako mądrościowy,

Obok podejścia semiotycznego również krytyczna analiza dyskursu może stanowić ważne odniesienie i wsparcie dla analiz i interpretacji wybranych tekstów biblijnych

¹⁸ B. CIESEK, *Dyskursy dyskryminacji i tolerancji we współczesnej polskiej przestrzeni publicznej. Wartości, postawy, strategie. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Bożeny Witosz*, Katowice 2015, s. 16, <<http://www.sbc.org.pl/Content/169572/doktorat3576.pdf>> (dostęp: 11.01.2018); por. N. FAIRCLOUGH, *Critical discourse Analysis*, Londyn 1995; B. WITOSZ, *Od kategorii stylu funkcjonalnego do wieloaspektowych badań dyskursu*, w: *Strukturalizm w Europie Środkowej i Wschodniej. Wizje i rewizje*, red. D. ULICKA, W. BOLECKI, Warszawa 2012, s. 323–339.

¹⁹ Sama krytyczna analiza dyskursu nie jest metodą badawczą, ale grupą podejść, jak pisze Violetta Kopińska. Por. V. KOPISKA, *Krytyczna analiza dyskursu – podstawowe założenia, implikacje, zastosowanie*, „Rocznik Andragogiczny” 2016, 23, s. 313, 319.

²⁰ N. FAIRCLOUGH, A. DUSZAK, *Wstęp: Krytyczna analiza dyskursu – nowy obszar badawczy*, w: *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, red. A. DUSZAK, N. FAIRCLOUGH, Kraków 2008, s. 18.

²¹ B. CIESEK, *Dyskursy dyskryminacji i tolerancji we współczesnej polskiej przestrzeni publicznej*, dz. cyt., s. 6.

prorocki, kosmologiczny, apokaliptyczny, dotyczący cudów oraz kapłański²². Dyskursy te znajdują swoje odzwierciedlenie w różnych tekstach, w których są przedstawione motywy zwane przez niego *topoi*, oraz – w sposób pośredni – różnego rodzaju zasady określane przez niego angielskim terminem *rules*²³. Ich analiza prowadzi do rozpoznania typu dyskursu, który został wyrażony za pośrednictwem środków literackich w księgach Nowego Testamentu.

3. TOŻSAMOŚCIOWE ASPEKTY BIBLIJNYCH DYSKURSÓW I ICH WYMIAR EDUKACYJNY

Zgodnie z koncepcją prezentowaną przez Normana Fairclougha dyskurs jest rozumiany jako uwarunkowany historycznie system znaczeń kształtujący tożsamość podmiotów. W tradycji tej dyskurs staje się odzwierciedleniem myślowych schematów, jakie kształtują perspektywę postrzegania przez daną społeczność rzeczywistości fizycznej i symbolicznej. Omawiając podział na rodzaje dyskursów, Bożena Witosz wyodrębnia „dyskursy tożsamościowe określonych grup etnicznych, społecznych, kulturowych”²⁴.

Biblijne dyskursy mogą być – a nierzadko można jednoznacznie stwierdzić, że są – wyrazem procesów budowania określonej tożsamości. W przypadku ksiąg takich jak Księga Powtórzonego Prawa²⁵ czy Księga Jozuego można dostrzec

²² „That six major kinds of cultural discourse blend with each other in first century Christian discourse: wisdom, apocalyptic, pre-creation, prophetic, miracle, and priestly”; V.K. ROBBINS, *Sociorhetorical Interpretation of Miracle Discourse in the Synoptic Gospels*, w: *Miracle Discourse in the New Testament*, red. D.F. WATSON, Atlanta 2012, s. 17.

²³ Zob. V.K. ROBBINS, *The Tapestry of Early Christian Discourse. Rhetoric, Society and Ideology*, London 1996; V.K. ROBBINS, *Exploring the Texture of Texts. A Guide to Socio-Rhetorical Interpretation*, Bloomsbury 1996; V.K. ROBBINS, *The Invention of Christian Discourse 1*, Winona Lake 2009; V.K. ROBBINS, *Sea Voyages and Beyond: Emerging Strategies in Socio-Rhetorical Interpretation*, Winona Lake 2010; *Fabrics of Discourse. Essays in Honor of Vernon K. Robbins*, red. D.B. GOWLER, G. BLOOMQUIST, D.F. WATSON, Harrisburg 2003; *Foundations for Sociorhetorical Exploration: A Rhetoric of Religious Antiquity Reader*, red. V.K. ROBBINS, R.H. VON THADEN Jr., B.B. BRUEHLER, Atlanta 2016.

²⁴ B. WITOSZ, *Od kategorii stylu funkcjonalnego do wieloaspektowych badań dyskursu*, dz. cyt., s. 26–27, 30. Por. M. KRZYŻANOWSKI, *Konstrukcja tożsamości narodowych i europejskich w polskim dyskursie politycznym po roku 1989: analiza dyskursywno-polityczna*, w: *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, red. A. DUSZAK, N. FAIRCLOUGH, Kraków 2008, s. 267–303; R. WODAK, R. DE CILLIA, M. REISGL, K. LIEBHART, *The Discursive Construction of National Identity*, wyd. II, Edinburgh 2009.

²⁵ „W Księdze Powtórzonego Prawa zawarte są dyskursy dotyczące treści bezpośrednio określających tożsamość (1): własnego terytorium – «ziemi obiecanej» (1,8,21 i inne), wspólnego «prawa» – *Tory* (4,1,5-8 itd.), wspólnej wiary w jednego Boga – *JHWH* (5,6-7; 29,11-12 i inne) i odpowiadającego mu kultu scentralizowanego wokół jednej świątyni w Jerozolimie (12,5-6,13-14 i inne), tradycji o wspólnych

ich powiązanie z dydaktycznym procesem utrwalania określonej identyfikacji²⁶ (nawet o charakterze politycznym; por. przymierze pokoleń Izraela w Sychem – Joz 24,1-28). Mają one wyraźny związek z kształtowaniem tożsamości etnicznej i religijnej. Deuteronomium wzywa do wpajania podstaw tej identyfikacji wszystkim w społeczności Izraela (synom w domu – por. Pwt 6,6-9; 11,18-20; dorosłym na zgromadzeniach – por. Pwt 31,9-13; 31,28-30).

Nawiązania do dziejów określonej wspólnoty, próby interpretacji tych dziejów i poszukiwanie ich znaczenia to działania, których świadectwa znajdują się w wielu księgach biblijnych, choćby w Księgach Królewskich czy w Księgach Kronik, Księgach Ezdrasza i Nehemiasza. Takich elementów identyfikacji, nuczania nie brakuje w całej Biblii. Tworzą one nie tylko świadectwo religijne, ale także pewnego rodzaju „projekt” (Aleksandra Synowiec pisze o dyskursywnym „projektowaniu tożsamości zbiorowych”)²⁷.

Cała Biblia tworzy taki „projekt”, który można nazwać – nawiązując do koncepcji Waldemara Czachura – dyskursywnym obrazem świata. Jest to według autora „dyskursywnie wyprofilowana interpretacja rzeczywistości, dająca się ująć w postaci zespołu sądów o świecie, o ludziach, przedmiotach i zdarzeniach”²⁸. Tak kształtowany obraz świata staje się zarazem podstawą budowania określonej tożsamości oraz służy jej utrwalaniu i przekazywaniu. Literackie, retoryczne cechy tych tekstów świadczą zarazem o ich wymiarze dydaktycznym, o ich celowym oddziaływaniu na odbiorcę i jako takie służą zarazem edukacji, szeroko rozumianemu wychowaniu.

Nie wszystkie księgi biblijne poruszają tak wiele tematów związanych z tożsamością, jednak większość z nich podejmuje jej wybrane aspekty, zwłaszcza kulturowo-religijne.

Cała Biblia tworzy taki „projekt”, który można nazwać – nawiązując do koncepcji Waldemara Czachura – dyskursywnym obrazem świata

przodkach założycielach – patriarchach Abrahamie, Izaaku i Jakubie (por. 1,8; 29,11-12 i inne); R. JASNOS, *Starotestamentalny tekst jako dydaktyczne dyskursy tożsamości w kontekście wielokulturowym*, dz. cyt., s. 199; Por. A. SMITH, *Kulturowe podstawy narodów* (Seria Kultura), Kraków 2009 (oryg. 1988), s. 54.

²⁶ Anthony Smith wymienia kulturowe procesy kształtowania się tożsamości narodu, są to procesy: samookreślenia, terytorializacji, ujednoczenia praw i zwyczajów oraz kultywowania elementów symbolicznych. Te procesy dotyczą: wspólnoty i terytorium, zarówno przeszłości, jak i projektowanej przyszłości oraz kulturowego, w tym także religijnego, dziedzictwa. Treści te są kluczem do określenia, kim się jest. A. SMITH, *Kulturowe podstawy narodów*, dz. cyt.

²⁷ Jak ocenia Aleksandra Synowiec, w naukach społecznych „metoda analizy dyskursu znajduje zastosowanie w badaniach konstruowania wizerunków społecznych, funkcjonowania i struktury dyskursu publicznego czy projektowania tożsamości zbiorowych”; A. SYNOWIEC, *W stronę analizy tekstu – wprowadzenie do teorii dyskursu*, dz. cyt., s. 394.

²⁸ W. CZACHUR, *Dyskursywny obraz świata*, „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs” 2011, 4, s. 87.

Celem niniejszej monografii jest zaprezentowanie wybranych ksiąg i wybranych tekstów biblijnych oraz okołobiblijnych, z wykorzystaniem różnych technik służących analizom dyskursywnym oraz opisowi dyskursów zawartych w badanych tekstach. Podjęte w poszczególnych rozdziałach analizy mają różny charakter. Łączy je podejście, które pozwala odkrywać różnorodność, wielość w przekazie prezentowanych treści.

Pierwsza część opracowania przedstawia analizę dyskursywną Księgi Jonasza będącą próbą odczytania starożytnego dyskursu społeczno-religijnego, którego księga stanowi świadectwo.

Druga część podejmuje analizę księgi Pieśni nad Pieśniami z perspektywy skomplikowanej historii interpretacji. Interpretacja wychodzi poza tekst biblijny w targumicznej praktyce parafraz – reinterpretacji. Jest ona zarazem świadectwem toczącego się dyskursu rozpostartego między dosłownością a alegorią.

Monografię zamyka opracowanie na temat tekstów terapeutycznych w Ewangeliach synoptycznych. Ich analiza wychodzi poza schemat literacki i przywołuje kwestię dyskursu tożsamościowego rodzącego się chrześcijaństwa. Jezus nie jest postrzegany jako zwykły terapeuta, ale jako uzdrowiciel eschatologiczny, co tym samym określa charakter i tożsamość rodzącej się *ekklesii*.

BIBLIOGRAFIA

TEKSTY, SŁOWNIKI I KOMENTARZE

A.

- Biblia Hebraica Stuttgartensia*, red. K. ELLIGER, W. RUDOLPH, A. SCHENKER, wyd. V poprawione, Stuttgart 1997.
- Biblia Paulistów. Pismo święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, opracował Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła, Częstochowa 2008.
- Biblia Poznańska. Pismo święte Starego i Nowego Testamentu*, red. M. PETER, M. WOLNIEWICZ, t. 1-4, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1991.
- Biblia Tysiąclecia. Pismo święte Starego i Nowego Testamentu, w przekładzie z języków oryginalnych*, opracował Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Benedyktynów tyńskich, wyd. V, Pallottinum, Poznań 2000.
- The Greek New Testament*, wyd. V zrewidowane, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 2014.

B.

- ALEXANDER PH.S., *The Targum of Canticles. Translation, with a Critical Introduction, Apparatus, and Notes* (The Aramaic Bible 17A), The Liturgical Press, Collegeville Minnesota 2003.
- BARANIAK M.I., *Zjawisko targumizacji na podstawie Targumu do Pieśni nad Pieśniami: Krytyczna edycja tekstu z manuskryptu M1106 z analizą egzegetyczno-hermeneutyczną i tłumaczeniem*, Wyd. Elipsa, Warszawa 2013.
- BEWER J.A., *Critical and Exegetical Commentary on Jonah*, w: H.G. MITCHELL, J.M.P. SMITH, J.A. BEWER, *A Critical and Exegetical Commentary on Haggai, Zechariah, Malachi and Jonah* (The International Critical Commentary), T&T Clark Ltd, Edinburgh 1980.
- BOCK D., *Mark. New Cambridge Bible Commentary*, Cambridge University Press, Cambridge 2015.
- BOICE J.M., *The Minor Prophets*, vol. 1: *Hosea – Jonah* (Expositional Commentary), Zondervan Publishing House, Grand Rapids, MI 2006.

- BROWN F., S.R. DRIVER, Ch.A. BRIGGS, *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon*, Hendrickson, Peabody, MA 1996.
- CERESKO A.R., *Księga Jonasza*, w: *Katolicki Komentarz Biblijny*, red. R.E. BROWN, J.A. FITZMYER, R.E. MURPHY, pol. W. CHROSTOWSKI, Vocatio, Warszawa 2001.
- Encyclopedia of Biblical Interpretation*, red. M.M. KASHER, vol. 9, reprint KTAV Publishing House, New York 1979.
- ERNST J., *Il Vangelo secondo Luca*, 2 vol. (Il Nuovo Testamento commentato), Morcelliana, Brescia 1985.
- FABRIS R., *Matteo. Traduzione a commento*, Borla, Roma 1962.
- FRANCE R.T., *The Gospel of Matthew* (The New International Commentary on the New Testament), Eerdmans, Grand Rapids 2007.
- GINSBURG CH.D., *The Song of Songs, Translated from the Original Hebrew with a Commentary, Historical and Critical*, London 1857; reprint: KTAV, New York 1970.
- GUNDRY R.H., *Mark. A Commentary on His Apology for the Cross*, Grand Rapids, MU 1993.
- KAFIN Y., *Hameš Megillot*, Ha-Agudah le-Hašalat Ginzei Teiman, Jerusalem 1962.
- KOEHLER L., W. BAUMGARTNER, *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*, E.J. Brill, Leiden 1958.
- KOLATCH Y., *Master of the Word. Traditional Jewish Bible Commentary from the First Through Tenth Centuries*, vol. 2, KTAV Publishing House, New York 2006.
- LAUTERBACH J.Z., *Mekilta de-Rabbi Ishmael: A Critical Edition on the Basis of the Manuscripts and Early Editions with an English Translation, Introduction, and Notes*, vol. 2, Jewish Publication Society, Philadelphia 1933[1961].
- LIMBURG J., *Jonah: A Commentary* (Old Testament Library), SCM Press, London 1993.
- Mishnayoth – In Six Volumes*, vol. VI: *Order Taharoth: Pointed hebrew text, introduction, translation*, red. i tł. PH. BLACKMAN, Mishna Press, London 1955.
- MURPHY R.E., *The Song of Songs. A Commentary on the Book of Canticles or the Song of Songs*, Fortress Press, Minneapolis 1990.
- ORYGENES, *Komentarz do „Pieśni na pieśniach”; Homilie o Pieśni nad pieśniami*, tł. S. Kalinkowski, Wydawnictwo WAM, Kraków 1994, 2005.
- PACIOREK A., *Ewangelia według świętego Mateusza, rozdziały 1–13. Nowy Komentarz Biblijny*, t. I/cz. 1, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2006.
- POPE M.H., *Song of Songs. A new translation with Introduction and Commentary* (AB 7c), Doubleday, Garden City, NY 1977.
- POTOCKI S., *Księga Jonasza. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz* (Pismo Święte Starego Testamentu. Księgi proroków mniejszych t. XII–1), Pallottinum, Poznań 1968.
- RUDOLPH W., *Joel – Amos – Obadja – Jona* (Kommentar zum Alten Testament XIII/2), Gerd Mohn, Guetersloh 1971.
- SASSON J.M., *Jonah. A New Translation with Introduction, Commentary, and Interpretation* (The Anchor Bible 24B), Doubleday, New York – London – Toronto 1990.
- Słownik grecko-polski*, red. Z. ABRAMOWICZÓWNA, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1965.
- Soncino Babylonian Talmud*, Soncino Press 1935–1948, tł. I. Epstein, <<http://www.halak-hah.com/indexrst.html>> (dostęp: 1.12.2012).

- Soncino *Babylonian Talmud*, red. I. EPSTEIN RABBI DR., Soncino Press, London 1935–1948.
- TAYLOR V., *The Gospel According to St. Mark. The Greek Text with Introduction, Notes, and Indexes*, Macmillan Press, London 1966.
- The Bible Knowledge Commentary, Old Testament*, red. J.F. WALVOORD, R.B. ZUCK, Victor Books, Wheaton, IL 1985.
- The Mishnah*, red. i tł. H. DANBY, Oxford University Press, Oxford 1974.
- Tractate Sanhedrin: Mishnah and Tosefta*, red. i tł. H. DANBY, London 1919.
- WALTON J.H., V.H. MATTHEWS, M.W. CHAVALAS, *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej*, tł. Z. Kościuk, Vocatio, Warszawa 2005.
- ZERWICK M., M. GROSVENOR, *A Grammatical Analysis of the Greek New Testament*, Editrice Pontificio Instituto Biblico, Roma 1988.

METODOLOGIA

- BAUKS M., W. HOROWITZ, A. LANGE, *Between Text and Text: The Hermeneutics of Intertextuality in Ancient Cultures and Their Afterlife in Medieval and Modern Times* (Journal of ancient Judaism. Supplements 6), Vandenhoeck & Ruprecht, Goettingen 2013.
- CIESEK B., *Dyskursy dyskryminacji i tolerancji we współczesnej polskiej przestrzeni publicznej. Wartości, postawy, strategie. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Bożeny Witosz*, Katowice 2015, <<http://www.sbc.org.pl/Content/169572/doktorat3576.pdf>> (dostęp: 11.01.2018).
- CZACHUR W., *Dyskursywny obraz świata*, „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs” 2011, 4, s. 79–97.
- CZERWIŃSKI M., *Semiotyczna analiza dyskursu, w: Jak analizować dyskurs? Perspektywy dydaktyczne*, red. W. CZACHUR, A. KULCZYŃSKA, Ł. KUMIĘGA, TAIWPN Universitas, Kraków 2016.
- DUSZAK A., *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, PWN, Warszawa 1998.
- Fabrics of Discourse. Essays in Honor of Vernon K. Robbins*, red. D.B. GOWLER, G. BLOOMQUIST, D.F. WATSON, Trinity Press International, Harrisburg 2003.
- GRZMIL-TYLUTKI H., *Francuska analiza dyskursu i jej recepcja w Polsce, w: Analiza dyskursu centrum – peryferie* (Oblicza komunikacji 5), red. T. PIEKOT, M. POPRAWA, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012.
- JASNOŚ R., *Moral Dilemmas in Biblical Literature as an Example of Educational Discourse, w: Moral Upbringing through the Arts and Literature*, red. P. KAŻMIERCZAK, J. RZEGOCKA, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2018.
- JASNOŚ R., *Starotestamentalny tekst jako dydaktyczne dyskursy tożsamości w kontekście wielokulturowym, w: Edukacja międzykulturowa w warunkach kultury globalnej. Od rozważań definicyjnych do praktycznych zastosowań* (Edukacja XXI wieku 30), red. N. MAJCHRZAK, A. ZDUNIAK, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2013.
- JASNOŚ R., *The consequences of early literacy for the discursive transmission in the Old Testament*, „Dialogue and Universalism” 2013, 23/1, s. 91–103.
- JĘDRZEJEWSKI S., *Peszer jako metoda egzegetyczna*, „Seminare” 2007/24.

- KOPIŃSKA V., *Krytyczna analiza dyskursu – podstawowe założenia, implikacje, zastosowanie*, „Rocznik Andragogiczny” 2016(23), s. 311–334.
- KRATZ R., *Rewriting Isaiah 28–31*, w: *Prophecy and the Prophets in Ancient Israel*, red. J. DAY, T & T Clark, New York – London 2010.
- KRZYŻANOWSKI M., *Konstrukcja tożsamości narodowych i europejskich w polskim dyskursie politycznym po roku 1989: analiza dyskursywno-polityczna*, w: *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, red. A. DUSZAK, N. FAIRCLOUGH, Universitas, Kraków 2008.
- MCNAMARA M., *Interpretation of Scripture in the Targums*, w: A.J. HAUSER, D.F. WATSON (red.), *A History of Biblical Interpretation*, vol. 1: *The Ancient Period*, Eerdmans, Cambridge 2003.
- OSTROWICKA H., *Kategoria dyskursu w języku i w badaniach edukacyjnych – w poszukiwaniu osobliwości pedagogicznie zorientowanej analizy dyskursu*, „Forum Oświatowe” 2014, 52/2, s. 47–68.
- PERÄKYLÄ A., *Analiza rozmów i tekstów*, w: *Metody badań jakościowych*, red. N.K. DENZIN, Y.S. LINCOLN, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- RAPLEY T., *Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów*, tł. A. Gąsior-Niemiec, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- ROBBINS V.K., *Exploring the Texture of Texts. A Guide to Socio-Rhetorical Interpretation*, Trinity Press International, Bloomsbury 1996.
- ROBBINS V.K., *Sea Voyages and Beyond. Emerging Strategies in Socio-Rhetorical Interpretation*, Eisenbrauns, Winona Lake 2010.
- ROBBINS V.K., *Sociorhetorical Interpretation of Miracle Discourse in the Synoptic Gospels*, w: *Miracle Discourse in the New Testament*, red. D.F. WATSON, SBL Press, Atlanta 2012.
- ROBBINS V.K., *The Dialectical Nature of Early Christian Discourse*, „Scriptura” 1996, 59, s. 353–362.
- ROBBINS V.K., *The Invention of Christian Discourse 1*, Eisenbrauns, Winona Lake 2009.
- ROBBINS V.K., *The Tapestry of Early Christian Discourse. Rhetoric, Society and Ideology*, Routledge, London 1996.
- ROBBINS V.K., R.H. VON THADEN Jr., B.B. BRUEHLER, *Foundations for Sociorhetorical Exploration. A Rhetoric of Religious Antiquity Reader*, SBL Press, Atlanta 2016.
- SIMIAN-YOFRE H., *Metodologia del Nuovo Testamento*, EDB, Bologna 1994.
- SYNOWIEC A., *W stronę analizy tekstu – wprowadzenie do teorii dyskursu*, „ZN Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i zarządzanie” 2013, z. 65, s. 383–396.
- WITOSZ B., *Kategoria dyskursu w polonistycznej edukacji akademickiej*, w: *Jak analizować dyskurs? Perspektywy dydaktyczne*, red. W. CZACHUR, A. KULCZYŃSKA, Ł. KUMIĘGA, TAIWPN Universitas, Kraków 2016.
- WITOSZ B., *Od kategorii stylu funkcjonalnego do wieloaspektowych badań dyskursu*, w: *Strukturalizm w Europie Środkowej i Wschodniej. Wizje i rewizje*, red. D. ULICKA, W. BOLECKI, Fundacja Akademia Humanistyczna – Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2012.
- WODAK R., R. DE CILLIA, M. REISGL, K. LIEBHART, *The Discursive Construction of National Identity*, wyd. II, Edinburgh University Press, Edinburgh 2009.

OPRACOWANIA

- A Feminist Companion to the Song of Songs*, red. A. BRENNER, Sheffield Academic Press, Sheffield 1993.
- ALEXANDER PH.S., *Bavili Berakhot 55a–57b: The Talmudic Dreambook in Context*, „Journal of Jewish Studies” 1995, 46.
- ALEXANDER PH.S., *How Did the Rabbis Learn Hebrew?*, w: W. HORBURY, *Hebrew Study from Ezra to Ben Yehuda*, T & T Clark, Edinburgh 1999.
- ALEXANDER PH.S., *Jewish Aramaic Translations of Hebrew Scripture*, w: *Mikra: Text, Translation, Reading and Interpretation of the Hebrew Bible in Ancient Judaism and Early Christianity*, red. M.J. MULDER, Fortress, Minneapolis 1990.
- ALEXANDER PH.S., *Jewish Aramaic Translations of Hebrew Scriptures*, w: *Mikra: Text, Translation, Reading and Interpretation of the Hebrew Bible in Ancient Judaism and Early Christianity*, red. M.J. MULDER, vol. 1, Fortress Press, Philadelphia 1988.
- ALEXANDER PH.S., *Lamentations Rabbah in the Context 'Mourning for Zion' in Late Antique Judaism*, nieopublikowany wykład, Manchester, 22.02.2007.
- ALEXANDER PH.S., *Targum, Targumim*, w: *The Anchor Bible Dictionary*, red. D.N. FREEDMAN, Doubleday, New York – London – Toronto 1992, vol. 6.
- ALEXANDER PH.S., *The Song of Songs as historical allegory: notes on the development of an exegetical tradition*, w: *Targumic and Cognate Studies. Essay in Honour of Martin McNamara* (Journal for the Study of the Old Testament Sup 230), red. K.J. CATHCART, Sheffield Academic Press, Sheffield 1996.
- ALEXANDER PH.S., *The Targum of Lamentations* (The Aramaic Bible 17B), Liturgical Press, Collegeville, MN 2007.
- ALEXANDER PH.S., *The Targumim and the rabbinic rules for the delivery of the Targum*, w: J.A. EMERTON (red.), *Congres Volume: Salamanca 1983*, Leiden 1985.
- ALEXANDER PH.S., *Tradition and Originality in the Targum of the Song of Songs*, w: *The Aramaic Bible. Targums in Their Historical Context* (Journal for the Study of the Old Testament, Sup. 166), red. D.R.G. BEATTIE, M.J. MCNAMARA, Sheffield Academic Press, Sheffield 1994.
- ANDERSON J.E., *Yhwh's Surprising Covenant Hesed in Jonah*, „Biblical Theology Bulletin: Journal of Bible and Culture” 2012, vol. 42, nr 1.
- ARCHER G.L., *A Survey of Old Testament Introduction*, Moody Press, Chicago 1974.
- BARDSKI K., *Duchowa interpretacja Pieśni nad pieśniami w tradycji żydowskiej i chrześcijańskiej*, „Collectanea Theologica” 2008/4.
- BARR J., *Comparative Philology and the Text of the Old Testament*, Oxford University Press, Oxford 1968; reprint: Eisenbrauns, Winona Lake 1987.
- BARRETT R., *Meaning More than They Say: The Conflict between YHWH and Jonah*, „Journal for the Study of the Old Testament” 2012, vol. 37/2.
- BEATTIE D.R.G., M.J. MCNAMARA (red.), *The Aramaic Bible: Targums in Their Historical Context*, Sheffield Academic Press, Sheffield 1994.
- BEN ZVI E., *Jonah 4:11 and the Metaprophetical Character of the Book of Jonah*, „The Journal of Hebrew Scriptures” 2009, vol. 9, art. 5, <http://www.jhsonline.org/Articles/article_107.pdf> (dostęp: 12.11.2017).

- BERGER B.L., *Picturing the prophet: Focalization in the book of Jonah*, „Studies in Religion” 2000, 29/1.
- BOLIN T., „Should I not also Pity Nineveh?” *Divine Freedom in the Book of Jonah*, „Journal for the Study of the Old Testament” 1995, nr 67.
- BOWKER J., *The Targums and Rabbinic Literature: An Introduction to Jewish Interpretations of Scripture*, Cambridge University Press, London 1969.
- BRADY CH.M.M., *The Use of Eschatological Lists within the Targumim of the Megilloth*, „Journal for the Study of Judaism” 2009/40.
- BRIKS P., *Księga Jonasza jako element dyskusji nad założeniami reformy Państwa Izraelskiego w okresie perskim*, „Scripta Biblica et Orientalia” 2009, nr 1.
- BRUYNE D. DE, *Les anciennes versions latines du Cantique des Cantiques*, „Revue Bénédictine” 1926/38.
- BRZEGOWY T., *Miłosierdzie Boże nie zna granic (Księga Jonasza)*, w: *Wielki świat starotestamentalnych proroków. I. Od początków profetyzmu do Niewoli Babilońskiej*, red. T. BRZEGOWY, J. FRANKOWSKI, M. GOŁĘBIEWSKI, Wyd. UKSW, Warszawa 2001.
- BRZEGOWY T., *Prorocki wymiar Księgi Jonasza*, „Collectanea Theologica” 1992, 62/3.
- BRZEGOWY T., *Przez pokutę do zbawiania (Księga Joela)*, w: *Wielki świat starotestamentalnych proroków. 2*, red. T. BRZEGOWY, M. GOŁĘBIEWSKI, A. STRUS, Wyd. UKSW, Warszawa 2001.
- BUCKLEY F.J., *Christ and the Church according to Gregory of Elvira*, Gregorian University Press, Rome 1964.
- CARTER W., *Jesus’ healing stories: Imperial critique and eschatological anticipations in Matthew’s Gospel*, „Currents in Theology and Mission” 2010, 37(6).
- CHILDS B.S., *Biblical Theology of the Old and New Testaments. Theological Reflection on the Christian Bible*, SCM, London 1992.
- CHILDS B.S., *Teologia biblica. Antico e Nuovo Testamento*, Piemme, Casale Monferrato 1998.
- CHROSTOWSKI W., *Natura i geneza zjawiska targumizmu*, „Przegląd Powszechny” 1988, 105 nr 4, s. 82–96.
- CHROSTOWSKI W., *Wokół historyczności Księgi Jonasza: kompozycja wyobrażona?*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia Biblistów Polskich” 2016, nr 13.
- CHURGIN P., *The Targum to Hagiographa* (tekst hebr.), Horev, New York 1945.
- CLARKE E.G., *Jacob’s Dream at Bethel as Interpreted in the Targums and the New Testament*, „Studies in Religion” 1974–1975/4.
- COOK L.S., S.C. WINTER, *On the Way to Nineveh. Studies in Honor of George M. Landes* (ASOR 4), Scholar Press, Atlanta, GE 1999.
- COTTER W., *Miracles in Greco-Roman antiquity: A Sourcebook for the Study of New Testament Miracle Stories*, Routledge, London 1999.
- COTTER W., *The Christ of the Miracle Stories: Portrait through Encounter*, Baker Academic, Michigan 2010.
- CULPEPPER R.A., *Jesus as healer in the Gospel of Matthew*, part 1, *Methodology*, „In Luce Verbi” 2016, 50 (1).
- CULPEPPER R.A., *Jesus as healer in the Gospel of Matthew*, part 2, *Jesus as healer in Matthew 8–9*, „In Luce Verbi” 2016, 50 (1).

- DEMPSEY R.B., *The Interpretation and Use of the Song of Songs*, rozprawa doktorska, Boston University School of Theology 1963.
- DESCAMPS A., *Sprawiedliwość*, w: X. LÉON-DUFOUR, *Słownik teologii biblijnej*, Pallottinum, Poznań 1990.
- DÍEZ MERINO L., *Ideologias del Targum*, w: *Il Giudaismo palestinese: dal I secolo a.C. al I secolo d.C.: atti dell'VIII congresso internazionale dell'AIISG, San Miniato 5-6-7 novembre 1990* (Testi e Studi 8), red. P. SACCHI, Associazione Italiana per lo Studio del Giudaismo, Bologna 1993.
- DÍEZ MERINO L., *Translation of Proper Names: A Targumic Method of Hermeneutics in Targum Esther*, w: *Targum and Scripture: Studies in Aramaic Translations and Interpretation in Memory of Ernest G. Clarke*, red. P.V.M. FLESHER, Brill, Leiden 2002, s. 203–223.
- DOMINGUEZ BALAGUER R., *La ecclesiologia sponsal en el Evangelio de Juan*, Edicep, Valencia 2004.
- DORSEY D.A., *Literary structuring in the Song of Songs*, „Journal for the Study of the Old Testament” 1990/46.
- DOWNS D.J., *The Specter of Exile in the Story of Jonah*, „Biblical Theology” 2009, vol. 31.
- EDWARDS T.M., *Targumim*, w: *Dictionary of the Old Testament: Wisdom, Poetry and Writings. A Compendium of Contemporary Biblical Scholarship*, red. T. LONGMAN III, P. ENNS, IVP Academic – InterVarsity Press, Downers Grove 2008.
- EISSFELDT O., *Einleitung in das Alte Testament*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tuebingen 1976⁴.
- ELLIOT M.T., *The Literary Unity of the Canticle*, Peter Lang, Frankfurt am Main 1989.
- EVE E., *The Jewish Context of Jesus' Miracles*, Sheffield Academic Press, Sheffield 2002.
- FARLA P.J. *Jezus' Oordeel over Israel*, Kok, Kampen 1978.
- FEUILLET A., *Le cantique des cantiques et l'Apocalypse*, „Recherches de science religieuse” 1961/49.
- FIELDS W.W., *Early and Medieval Jewish Interpretation of the Song of Songs*, „Grace Theological Journal” 1980/1.
- Filastrii Episcopi Brixienis Diversarum Hereseon Liber*, wyd. F. HEYLEN, w: *Eusebius Vercellensis, Filastrius Brixienis et al.* (Corpus Christianorum. Series Latina 9), Turnhout, Brepols 1957.
- FISHBANE M.A., *The Qumran-Peshet and Traits of Ancient Hermeneutics*, w: *Proceedings of the Sixth World Congress of Jewish Studies*, red. A. SHINAN, Jerusalem Academic Press, Jerusalem 1977.
- FOX M.V., *The Song of Songs and the Ancient Egyptian Love Songs*, University of Wisconsin Press, Madison, WI 1985.
- FRAADE S., *Rabbinic Views on the Practice of Targum and Multilingualism in Jewish Galilee of the Third-Sixth Centuries*, w: *The Galilee in Late Antiquity*, red. L.I. LEVINE, Jewish Theological Seminary of America, New York 1992.
- GERBER A.K., *Magical expectations and the two-stage healing of Mark 8*, „Bulletin for Biblical Research” 2014, 24/3.
- GIBEK A., *Uzdrowienie ze ślepoty pod Jerychem. Analiza egzegetyczno-teologiczna perykop synoptycznych*, Wyd. Naukowe UPJPII, Kraków 2014.

- GINZBERG L., *The Legends of the Jews*, vol. 1–7, tł. H. Szold, P. Radin, Jewish Publication Society, Philadelphia 1936–1947.
- GOLDIN J., *Toward a Profile of a Tanna, Aqiba ben Joseph*, „Journal of the American Oriental Society” 1976/96.
- GOŁĘBIEWSKI M., „Jeśli nie uwierzycie, nie ostoicie się” (Księga Izajasza 1–39), w: *Wielki świat starotestamentalnych proroków*. 1, red. T. BRZEGOWY, J. FRANKOWSKI, M. GOŁĘBIEWSKI, Wyd. UKSW, Warszawa 2001.
- GORDON R.P., *Hebrew Bible and Ancient Versions: Selected Essays of Robert P. Gordon (SOTS)*, Ashgate, Burlington 2006.
- GREEN A., *The children in Egypt and the Theophany at the Sea*, „Judaism” 1975/24.
- GREEN B., *Beyond Messages: How Meaning Emerges from Our Reading of Jonah*, „Word and World” 2007, vol. 27, nr 2.
- Gregorii Iliberritani Episcopi V. In *Canticum Cantorum*, red. J. FRAIPONT, w: *Gregorius Iliberritanus, Faustinus Luciferianus* (Corpus Christianorum. Series Latina 69), Brepols, Turnhout 1967.
- GUILLAUME P., *The End of Jonah is the Beginning of Wisdom*, „Biblica” 2006, vol. 87, nr 2.
- HABIB S., *Who Converts Whom? A Narrative-Critical Exegesis of the Book of Jonah*, „Biblical Theology Bulletin: Journal of Bible and Culture” 2014, vol. 44, nr 2.
- HALPERIN D.J., *The Faces of the Chariot: Early Jewish Responses to Ezekiel’s Vision*, Mohr Siebeck, Tuebingen 1988.
- HALPERN B., FRIEDMAN R.E., *Composition and Paronomasia in the Book of Jonah*, „Hebrew Annual Review” 1998, 4, s. 79–92.
- HAYWARD R., *Targums and the Transmission of Scripture into Judaism and Christianity*, Brill, Leiden 2009.
- HEINEMANN J., *Targum Canticles and Its Sources*, „Tarbiz” 1971/41.
- HENDEL R.J., *Peshat and derash: A new intuitive and analytic approach*, „Tradition” 1980, vol. 18/4.
- HILL C.E., *Antichrist from the Tribe of Dan*, „Journal of Theological Studies” 1995, 46/1.
- HOUK C.B., *Linguistic Patterns in Jonah*, „Journal for the Study of the Old Testament” 1998, vol. 23, nr 77.
- JASNOS R., *Deuteronomium jako „księga” w kontekście kultury piśmienniczej starożytnego Bliskiego Wschodu* (Humanitas. Studia kulturoznawcze), WAM – Ignatianum, Kraków 2011.
- JASNOS R., „Kładę dziś przed tobą...” (Pwt 30,15). *Adresaci tory w Księdze Powtórzonego Prawa*, „Rocznik Sekcji Pedagogiki Religijnej Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej Ignatianum w Krakowie” 2002, s. 115–122.
- JASNOS R., *Międzykulturowość – wzbogacenie czy zagrożenie? Starożytny dyskurs biblijny w perspektywie edukacyjnej*, w: *Podmioty, środowiska i obszary edukacyjne: Wyzwania i zagrożenia połowy XXI wieku. Edukacja XXI wieku*, red. N. STARIK, T. WĘGLARZ, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2015.
- JASNOS R., *Teologia prawa w Deuteronomium* (Studia pedagogiczne 1), WAM – Ignatianum, Kraków 2001.
- JERUSALMI I., *The Song of Songs in the Targumic Tradition: Vocalized Aramaic Text with Facing English Translation and Ladino Versions*, Ladino Books, Cincinnati 1993.

- JUNKERMANN P.R., *The Relationship between Targum Song of Songs and Midrash Rabbah Song of Songs*, praca doktorska, The University of Manchester 2010.
- KAHLE P., *Masoreten des Westens*. II, Kohlhammer, Stuttgart 1930.
- KAHLE P., *The Cairo Geniza*, Blackwell, Oxford 1959.
- KANNENGISSER CH., *Handbook of Patristic Exegesis. The Bible in Ancient Christianity*, Brill, Leiden 2006.
- KELLEY A.J., *Miracles, Jesus, and Identity: A History of Research regarding Jesus and Miracles with Special Attention to the Gospel of Mark*, „Currents in Biblical Research” 2014, 13/1.
- KIM H.C.P., *Jonah Read Intertextually*, „Journal of Biblical Literature” 2007, vol. 126, nr 3.
- KIMELMAN R., *Rabbi Yohanan and Origen on the Songs: A Third-Century Jewish-Christian Disputation*, „Harvard Theological Review” 1980/73.
- KIMELMAN R., *Rabbi Yohanan of Tiberias: aspects of the social and religious history of third century Palestine*, rozprawa doktorska, Yale University 1977.
- KNOPPERS G.N., *Rethinking the Relationship between Deuteronomy and Deuteronomistic History: The Case of Kings*, „The Catholic Biblical Quarterly” 2001, 63.
- KOMLOSH Y., *The Bible in the Light of the Aramaic Translations*, Dvir, Tel Aviv 1973.
- LACHS S.T., *Prolegomena to Canticles Rabba*, „Jewish Quarterly Review” 1965/55.
- LACOCQUE A., *La Sulamite*, w: *Penser la Bible*, red. A. LACOCQUE, Editions du Seuil, Paris 1998.
- LEHRMAN S.M., *The Song of Songs – Introduction and Commentary*, w: *The Five Megilloth*, red. A. COHEN, Soncino Press, London 1959.
- LEVINE B.A., *The Place of Jonah in the History of Biblical Ideas*, w: *On the way to Nineveh: Studies in honor of George M. Landes*, red. S.L. COOK, S.C. WINTER, Scholars Press, Atlanta 1999.
- LEVINE É., *The Aramaic version of the Bible: contents and context*, Walter de Gruyter, Berlin 1988.
- LEVINE É., *The Biography of the Aramaic Bible*, „Zeitschrift fuer die Alttestamentliche Wissenschaft” 1982/94.
- LIEBREICH L.J., *The Benedictory Formula in the Targum to the Song of Songs*, „Hebrew Union College Annual” 1943–1944, vol. 18.
- LIM S.U., *Jonah’s Transformation and Transformation of Jonah from the Bakhtinian Perspective of Authoring and Re-authoring*, „Journal for the Study of the Old Testament” 2008, vol. 33, nr 2.
- LIM T.H., *The Defilement of the Hands as a Principle Determining the Holiness of Scriptures*, „The Journal of Theological Studies” 2010, 61/2.
- LIPIŃSKI E., *Wierchowce i sala tronowa Salomona oraz gwiazdozbiór Panny wedle Pieśni nad Pieśniami (Solomon’s Riding Horses, Throne Hall, and Virgo Constellation according to the Song of Songs)*, „Roczniki Biblijne/The Biblical Annals” 2011, t. 1.
- LOEWE R., *Apologetic Motifs in the Targum to the Song of Songs*, Harvard University Press, Cambridge 1966.
- LOEWE R., *The Sources of the Targum to the Song of Songs*, w: *Proceedings of the Twenty seventh International Congress of Orientalists at Ann Arbor*, red. D. SINOR, Michigan 1967, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1971.

- LORETZ O., *Studien zur althebräischen Poesie 1. Das althebräische Liebeslied. Untersuchungen zur Stichometrie und Redaktionsgeschichte des Hohenliedes und des 45. Psalms* (AOAT 14/1), Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1971.
- LORING R.T., *The Christian historical exegesis of the Song of Songs and its possible Jewish antecedents*, rozprawa doktorska, General Theological Seminary 1967.
- MAGONET J., *Form and Meaning. Studies in Literary Techniques in the Book of Jonah*, Almond, Sheffield 1983.
- MANN S.F., *Jewish interpretation of the Song of Songs*, „Liber Annuus” 2008/58.
- MANN S.F., *Le Targum Du Cantiques Des Cantiques. Introduction Et Traduction*, „Liber Annuus” 1991/41.
- MANN S.F., *Messiah son of Ephraim*, „Studium Biblicum Annual” 2005 (Hong Kong 2008).
- MANN S.F., *Une tradition juive dans les Commentaires du Cantique des Cantiques d’Origène*, „Antonianum” 1990, 65/1.
- MARCUS D., *From Balaam to Jonah: Anti-prophetic Satire in the Hebrew Bible* (Brown Judaic Studies, 301), Scholars Press, Atlanta 1995.
- MARCUS D., *„Nineveh’s »Three Days« Walk” (Jonah 3:3): Another Interpretation*, w: *On the way to Nineveh: Studies in honor of George M. Landes*, red. S.L. COOK, S.C. WINTER, Scholars Press, Atlanta 1999.
- MARMORSTEIN A., *The Holy Spirit in Rabbinic Legend*, w: *Studies in Jewish Theology*, Oxford University Press, London 1950.
- MARX A., *Studies in Gaonic History and Literature*, „Jewish Quarterly Review” 1910–1911/1.
- MATTER E.A., *The Voice of My Beloved: The Song of Songs in Western Medieval Christianity*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1990.
- MCMANAMA M., *Targum and New Testament: Collected Essays* (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 279), Mohr Siebeck, Tübingen 2011.
- MELAMED R.H., *The Targum to Canticles According Six Yemen Mss.*, „The Jewish Quarterly Review” 1921–1922, 12.
- MELEKA F., *A Review of Origen’s Commentary on the Song of Songs*, „Coptic Church Review” 1980/1.
- MELINSKY M.A.H., *Healing Miracles*, A.R. Mowbray & Co Ltd, London 1968.
- MENN E.M., *Targum of the Song of Songs and the Dynamics of Historical Allegory*, w: *The Interpretation of Scripture in Early Judaism and Christianity: Studies in Language and Tradition* (JPS Sup 33), red. C.A. EVANS, Sheffield Academic Press, Sheffield 2000.
- MILLER J.L., *The Interpretation of the Song of Songs: The Ancient Versions*, rozprawa doktorska, Harvard 1957.
- MONTEFIORE C.G., H. LOEWE, *A Rabbinic Anthology*, Macmillan, London 1938.
- MURPHY R.E., *Patristic and Medieval Exegesis—Help or Hindrance?*, „Catholic Biblical Quarterly” 1981/43.
- Nathan b. Yehiel, Arukh ha-Shalem*, vol. 6, red. A. KOHUT, New York 1945.
- NERI U., *Il Cantico dei Cantici. Targum e antiche interpretazioni ebraiche*, Città Nuova, Roma 1987.
- NEUSNER J., *Introduction to Rabbinic Literature*, Yale University Press, London 2007.

- New Developments in Midrash Research*, red. L. TEUGELS, R. ULMER, Gorgias Press, Piscataway 2005.
- NOEGEL S.B., *Jonah and Leviathan. Inner-Biblical Allusions and the Problem with Dragons*, „Henoch” 2015, 37/2, s. 236–260.
- NOLLI G., *Evangelo secondo Marco*, Agenzia Libro Cattolico, Roma 1978.
- OESTERLEY W.O.E., *The Song of Songs: The Authorized Version together with a New Translation, an Introduction and Notes*, Golden Cockerel Press, London 1936.
- PECARIC S., *Pieśń nad Pieśniami – tłumaczenie Pieśni nad Pieśniami i targumu oraz wstęp*, Pardes, Kraków 2008.
- PILCH J.J., *Healing in the New Testament: Insights from Medical and Mediterranean Anthropology*, Fortress Press, Minneapolis 2000.
- PORTERFIELD A., *Healing in the History of Christianity*, Oxford University Press, Oxford 2005.
- PRZEDPELSKI M., *Izaak Cyłkow z Bieżunia na tle swojej epoki*, „Biezuńskie Zeszyty Historyczne” 1996, 9.
- RABIN CH., *Hebrew and Aramaic in the First Century*, w: *The Jewish People in the First Century*, vol. 2, red. S. SAFRAI, M. STERN, Fortress, Philadelphia 1976.
- RABIN CH., *Hittite Words in Hebrew*, „Orientalia” 1963, vol. 32.
- RENAN E., *Le Cantique des Cantiques*, Paris 1860.
- RIBERA J., *The Targum: From Translation to Interpretation*, w: *The Aramaic Bible: Targums in their Historical Context* (JSOT Sup 166), red. D.R.G. BEATTIE, M.J. MCNAMARA, Sheffield Academic Press, Sheffield 1994.
- ROBBINS V.K., *Enthymeme and Picture in the Gospel of Thomas*, w: *Thomasine Traditions in Antiquity: The Social and Cultural World of the Gospel of Thomas*, red. J.M. ASGERSSON, A.D. DECONICK, R. URO, Brill, Leiden 2005.
- ROBBINS V.K., *Sociorhetorical Interpretation of Miracle Discourse in the Synoptic Gospels*, w: *Miracle Discourse in the New Testament*, red. D.F. WATSON, SBL Press, Atlanta 2012.
- ROSİK M., *Alegoryczna interpretacja Pieśni nad pieśniami w judaizmie do czasów redakcji targumu do tej księgi*, „Świdnickie Studia Teologiczne” 2010/t. VII/7.
- ROWLEY H.H., *The Interpretation of the Song of Songs*, w: *The Servant of the Lord and Other Essays on the Old Testament*, Lutterworth Press, London 1952.
- SÁENZ-BADILLOS A., *A History of the Hebrew Language*, tł. J. Elwolde, Cambridge University Press, Cambridge 1993.
- SAMBURSKY S., *On the Origin and Significance of the Term Gematria*, „Journal of Jewish Studies” 1978/29.
- SCHAEDER J.M., *A literary-exegetical and social-scientific analysis of the book of Jonah. An exposition of its ancient social values*, University of Pretoria 2016, <https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/60417/Schader_Literary_2017.pdf?sequence=1> (dostęp: 13.02.2018).
- SCELLENBERG A., *An Anti-Prophet among the Prophets? On the Relationship of Jonah to Prophecy*, „Journal for the Study of the Old Testament” 2015, 39/3.
- SCHEPER G.L., *The Spiritual Marriage The Exegetic History and Literary Impact of the Song of Songs in the Middle Ages*, rozprawa doktorska, Princeton University 1971.

- SCHNEEKLOTH L.G., *The Targum of the Song of Songs: A Study in Rabbinic Biblical Interpretation*, rozprawa doktorska, University of Wisconsin 1977.
- SCHOLEM G., *Jewish Gnosticism, Merkabah Mysticism, and Talmudic Tradition*, Jewish Theological Seminary of America, New York 1965².
- SEGAL M.H., *The Song of Songs*, „Vetus Testamentum” 1962, vol. 12.
- SHANKS ALEXANDER E., *Transmitting Mishnah: The Shaping Influence of Oral Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- SIKORA A.R., *Kategorie wolnych obywateli Izraela*, w: *Życie społeczne w Biblii*, red. G. WITASZEK, RW KUL, Lublin 1998.
- SILBER E., *Seder Yerushalayim: be'urim 'al targum Yerushalmi 'al Hamesh ha-megilot* (tekst hebr.), E. Heilpern, Czernowce 1883.
- SMELIK W., *Translation and Commentary in One: The Interplay of Pluses and Substitutions in the Targum of the Prophets*, „Journal for the Study of Judaism” 1998, vol. 29/3.
- SMITH A., *Kulturowe podstawy narodów* (Seria Kultura), WUJ, Kraków 2009.
- SMITH A., *The Cultural Foundations of Nations: Hierarchy, Covenant and Republic*, Wiley – Blackwell, Oxford 2008.
- SPERBER A., *The Bible in Aramaic*, vol. IV B: *The Targum and the Hebrew Bible*, Brill, Leiden 1973.
- SPERBER A., *The Bible in Aramaic: vol. IV A: The Hagiographa: Transition from Translation to Midrash*, Brill, Leiden 1968.
- STEINHAUSER M.G., *The Targums and the New Testament*, „Toronto Journal of Theology” 1986, 2/264.
- STUART D.K., „The Great City Of Nineveh” (*Jon. 1:2*), „Biblische Studien” 2014, 171. *Studies in Aggadah and Folk Literature*, red. J. HEINEMANN, D. NOY, The Hebrew University Magnes Press, Jerusalem 1971.
- SUTSKOVER T., *Directionality and Space in Jonah*, w: *Discourse, Dialogue, and Debate in the Bible. Essays in Honour of Frank H. Polak*, red. A. BRENNER-IDAN, Sheffield Phoenix Press, Sheffield 2014, s. 203–217.
- SYNOWIEC J., *Prorocy Izraela, ich pisma i nauka*, Wydawnictwo OO. Franciszkanów „Bratni Zew”, Kraków 1995.
- TANNER J.P., *The History of Interpretation of the Song of Songs*, „Bibliotheca Sacra” 1997/154.
- Targum and Scripture: Studies in Aramaic Translations and Interpretation in Memory of Ernest G. Clarke*, red. P.V.M. FLESHER, Brill, Leiden 2002.
- TIGAY J., *The Evolution of the Gilgamesh Epic*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1982.
- TIMMER D., *The Intertextual Israelite Jonah Face à l'empire: The Post-Colonial Significance of the Book's Cotexts and Purported Neoassyrian Context*, „The Journal of Hebrew Scriptures” 2009, vol. 9, art. 9, <http://www.jhsonline.org/Articles/article_111.pdf> (dostęp: 10.11.2017).
- TUŁODZIECKI T., *Jonasz jako świadek diaspory asyryjskiej*, „Biblica et Patristica Thoruniensia” 2018, 11/2.
- 150 TUŁODZIECKI T., *Jonasz wobec pogan*, „Biblica et Patristica Thoruniensia” 2009, 2.

- TWARDZIŁOWSKI T., *Starotestamentalne tradycje o proroku Jonaszu na tle pozabiblijnych tradycji żydowskich i mitologicznych tekstów pogańskich*, „Studia z Bibliistyki” 2012, vol. 8.
- URBACH E.E., *Rabbinic Exegesis and Origen's Commentaries on the Song of Songs, and Jewish-Christian Polemics*, „Tarbiz” 1960/30 [ang. tł.: *The Homiletical Interpretations of the Sages and the Expositions of Origen on Canticles, and the Jewish-Christian Disputation*, „Scripta Hierosolymitana” 1971/22].
- URBACH E.E., *The Homiletical Interpretations of the Sages and the Exposition of Origen on Canticles and the Jewish-Christian Disputation*, w: *Studies in Aggadah and Folk Literature*, red. J. HEINEMANN, D. NOY, The Magnes Press, The Hebrew University, Jerusalem 1971.
- VAILLANCOURT IJ., *The Pious Prayer of an Imperfect Prophet: The Psalm of Jonah in its Narrative Context*, „Journal for the Evangelical Study of the Old Testament” 2015, 4/2.
- VAUX R. DE, *Instytucje Starego Testamentu*, t. I-II, tł. T. Brzegowy, Pallottinum, Poznań 2004.
- VULLIAUD P., *Le Cantique des Cantiques d'après la tradition juive*, Presses Universitaires de France, Paris 1925.
- WEISSENBERG H. VON, PAKKALA J., MARTILA M., *Changes in Scripture: Rewriting and Interpreting Authoritative Traditions in the Second Temple Period*, Walter de Gruyter, Berlin 2011.
- WESSELIUS J.W., *Biblical Poetry through Targumic Eyes: Onkelos' Treatment of Genesis 49:8–12*, w: *Give Ear to my Words: Psalms and other Poetry in and around the Hebrew Bible*, red. J. DYK, Societas Hebraica Amstelodamensis/Kok, Amsterdam 1996.
- WESSELIUS J.W., *Completeness and Closure in Targumic Literature: The Emulation of Biblical Hebrew Poetry in Targum Jonathan to the Former Prophets*, „Journal of the Aramaic Bible” 2001/3.
- WŁODYGA P., *Wprowadzenie do „Księgi Jonasza”*, w: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, oprac. Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2008.
- WOEHRLE J., *A Prophetic Reflection on Divine Forgiveness: The Integration of the Book of Jonah into the Book of the Twelve*, „The Journal of Hebrew Scriptures” 2009, vol. 9, art. 7, <http://www.jhsonline.org/Articles/article_109.pdf> (dostęp: 12.11.2017).
- WRÓBEL M.S., *Wprowadzenie do Biblii Aramejskiej*, Wydawnictwo KUL – Gaudium, Lublin 2017.
- WUERTHWEIN E., *Text of the Old Testament – an introduction to the Biblia Hebraica*, tł. E.F. Rhodes, Eerdmans, Grand Rapids, MI 1995.
- YOUNG E.J., *Introduction to the Old Testament*, Eerdmans, Grand Rapids, MI 1964.
- YOUNGBLOOD K.J., *Jonah: God's Scandalous Mercy*, Zondervan, Grand Rapids 2014.

NOTY O AUTORACH

Marek Baraniak – dr hab., absolwent Papieskiego Instytutu Biblijnego w Rzymie. Obecnie pracuje w Zakładzie Hebraistyki Wydziału Orientalistycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Wykłada literaturę i języki biblijne. Wybrane publikacje: *Prorok jak Mojżesz (Pwt 18,9-22). Hermeneutyka prawa o urzędzie proroka w Izraelu* (2005), *The Return of an Unclean Spirit: Luke 11,24-26* (2005), *Zjawisko targumizacji na podstawie Targumu do Pieśni nad Pieśniami. Krytyczna edycja tekstu z manuskryptu M1106 z analizą egzegetyczno-hermeneutyczną i tłumaczeniem* (2013).

Renata Jasnos – biblista (teolog), pedagog, antropolog; profesor AIK, kierownik Katedry Kulturowych i Chrześcijańskich Podstaw Edukacji na Wydziale Pedagogicznym Akademii Ignatianum w Krakowie. Zainteresowania naukowo-badawcze: pogranicze pedagogiki i antropologii kulturowej, wyzwania wynikające z przemian kulturowych wobec Kościoła wychowującego, Biblia w jej kontekstach kulturowych, a także pedagogicznych, Biblia w starożytnej kulturze piśmienniczej, pisarski proces kształtowania „księgi” biblijnej, dyskursy biblijne i dyskursywna interpretacja Biblii. Autorka m.in. monografii: *Teologia Prawa w Deuteronomium* (Studia pedagogiczne; 2001), *Biblia między literaturą a teologią* (2007), *Deuteronomium jako „księga” w kontekście kultury piśmienniczej starożytnego Bliskiego Wschodu* (Humanitas. Studia kulturoznawcze; 2011), redaktorka serii naukowej *Cultura – spiritualitas – educatio*.

Andrzej Mrozek – wykładowca Uniwersytetu Jagiellońskiego, pracownik Katedry Porównawczych Studiów Cywilizacyjnych UJ, biblista, kulturoznawca i religioznawca. Zajmuje się kulturą starożytnego Bliskiego Wschodu, Ugaritem, Biblią jako kodem cywilizacji, judaizmem oraz chrześcijaństwem pierwszych

wieków i jego orientalnymi nurtami. Tłumacz przede wszystkim z języka włoskiego. Wybrane publikacje: *Ugarit (Ras Szamra) – w 80-lecie odkryć* (2008), *Wprowadzenie do judaizmu* (2012), *Profetyczność Kościoła wobec wyzwań współczesnego świata – zadanie dla stałej formacji wewnętrznieklezjalnej* (2015).

SUMMARY

IN THE CIRCLE OF BIBLICAL DISCOURSES. DIFFERENT DIMENSIONS OF IDENTIFICATION IN TERMS OF CULTURE AND EDUCATION

The specific ancient processes of shaping the biblical message (oral and written tradition) have caused many biblical texts to have discursive features. The discursive character comes to the fore to a different degree in the texts. It shows that theological studies and commentaries, synthesizing the presented content, do not exhaust the possible types of analysis and interpretation of the text. The introduction to the monograph explains what are the sources of biblical discourses and how they are expressed in texts. It also specifies methodological foundations and assumptions for discursive analyses of biblical (and peribiblical) texts.

Biblical discourses are often the expression of processes of building a specific identity, and most of them take up selected aspects, especially cultural and religious ones. These aspects of biblical discourses and their educational dimension are the subject of special attention of the authors of the monograph.

The purpose of this monograph is to present selected books and selected biblical and peribiblical texts, through the use of various techniques of discursive analysis and through designating the discourses contained in the studied texts. Analyses undertaken in particular parts of the monograph have different character. What they share is the approach that makes it possible to discover diversity and polyphony in the presented contents. The monograph consists of three main parts.

Part I.

Book of Jonah as an Ancient Discourse on the Mercy of God and Enemies of the Fatherland – Text Analysis in a Cultural and Educational Perspective

The Book of Jonah does not present a trivial critique of a fearful prophet who is afraid of a mission in the great Nineveh, but it presents a discursively shaped dispute about mercy provided to strangers and the timeliness of prophetic oracles against the enemies of Israel.

The study attempts to analyze and interpret the discourse in the Book of Jonah. The biblical discourse has been exposed in a dual perspective, socio-cultural and educational.

The Book of Jonah not only contains a presentation of discourse, but also a testimony of such discourse undertaken in the Judean community a few centuries before Christ. It is a modeling discourse that plays an important role in the process of shaping the collective identity. It also leads to an in-depth reflection on the complex motives of attitudes towards others and serves the widely understood upbringing.

Part II.

Song of Songs in the Targumic Discourse

The history of the interpretation of the Song of Songs shows that it was not until Christian times that its full allegorical interpretation in Jewish literature was revealed, but there is no evidence proving clearly its presence in the earlier formation of the canon of the Hebrew Bible. If, however, during editing of Talmuds, midrashes and targumim, rabbinic exegesis had already widely interpreted in the book the history of God's unchanging love for Israel, it is likely that such allegorising was the original and earliest method of interpretation of the Song of Songs. The texts included in the canon were evaluated based on specific criteria and interpretation assigned to them. In the case of the Song of Songs it might be an allegory from the outset, which was crucial in maintaining the orthodox position of this interpretation in the Jewish (God and Israel) as well as in the Christian (Jesus and the Church) traditions.

The reading of the Bible reveals many examples of problematic texts being updated – the older ones were re-interpreted in a new context and adapted to a new reality. This process could not omit the Song of Songs, but reached its literary expression just outside the canon in the form of targumic discourse,

which was developed in accordance with hermeneutics approved in the Jewish and Christian religious communities.

Part III.

Jesus as an Eschatological Healer in the Framework of Identity Discourse

The texts about healing in the synoptic Gospels took the form of short stories, and in accordance with the composition of these Gospels, they were generally collected in blocks or sections, embedded essentially in the geographical context of Galilee, and chronologically at the beginning of Jesus' activity. Apart from the healing sections, there are only few stories. Healings depicted in synoptic stories relate not so much to sick people as to cripples. This already signals that they are not just healing the sick. It is rather a reference to the announcement that in the messianic time the world will be renewed, and it will also be expressed by healing of exceptional and lasting ailments. The possibility of such healings is not an attribute of a doctor but is assigned to the messiah in the Old Testament. It is therefore an element of his identity. However, this is not just a problem of the messiah's identity.

The synoptic Gospels reflect the identity discourse of the emerging *ekklesia*. This is a discourse born in part from the confrontation with the institutional rejection of Jesus as a messiah by Judaism. The Gospels convince us of the identity of Jesus as a prophet of the end times by indicating his unique therapeutic activity. The identity discourse related to post-communal *ekklesia*, which is reflected in recovery stories, is expressed through images and motifs (*topoi*) in the narrative and through argumentation not expressed directly, but being the basis of this narrative. Significant for the indicated discourse are healing dialogues and reactions to the actions of Jesus depicted in the stories.

Keywords

Book of Jonah, Song of Songs, synoptic Gospels, Bible discourse, identity discourse, targumic discourse, intertextuality, rhetography, rhetology, topos, Targum, targumisation, allegory, mercy, nationalism, healing, healer